

Nəsimi yaradıcılığı kitab qrafikasında

Nəsiminin seçilmiş şeirlər kitabından. Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı 1962. Rəssam Altay Sadiqzadə

Xəzər Zeynalov,

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Nəsiminin 650 illiyinin qeyd edilməsi Azərbaycan sənətşünaslığında yeni elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına təkan vermişdir. Şair haqqında bədii və sənədli filmlərin çəkilməsi, teatr tamaşalarının hazırlanması, onun obrazının rəssamlıqda, heykəltəraşlıqda, xalçacılıqda yaradılması sənətşünaslığı yeni tədqiqat obyektləri ilə, materiallarla təchiz edir.

Nəsimi yaradıcılığına aid kitablar da iki əsas qismə bölünür:

1) Nəsiminin öz yaradıcılığının (qəzəllərinin, qəsidələrinin, məsnəvilərinin) çap olunduğu kitablar;

2) Nəsiminin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş elmi xarakterli, əsasən, ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik əsərləri.

Hətta ötəri bir baxış göstərir ki, kitab qrafikasının bədii cəhətdən məzmunlu, dolğun olması baxımından bədii əsərlərin toplandığı kitabların tərtibatı elmi əsərlərdən daha qiymətlidir. Eyni zamanda elmi əsərlərin bədii tərtibatında, xüsusən 2000-ci illərdə rəssam və heykəltəraşların əsərlərindən yaradıcılıqla istifadə edilmiş, kitablar bədii element və fotolarla zənginləşdirilmişdir. Lakin istənilən halda tərtibat baxımından üstünlük bədii kitablardadır. Çünki onların bir çoxunda, xüsusən köhnələrdə maraqlı illüstrasiyalar, yaxud bədii başlıqlar, rəmzlər vardır, elmi məzmunlu kitablarda isə bunlara, bir qayda olaraq, təsadüf edilmiş.

Nəsimi poeziyasının kitab qrafikasında təcəssümü, onun kitablarının bədii tərtibatı Nizami, Füzuli, Vaqif, Əliağa Vahid və başqa lirik

şairlərin əsərlərinin nəşrinin tərtibatı ilə oxşar cizgilərə malikdir. Bu kitabların bədii tərtibatını İsmayıl Axundov, Əmir Hacıyev, Altay Hacıyev, Kazım Kazımzadə, Validə Saricalinskaya, Elmira Şahtaxinskaya, Maral Rəhmanzadə, Oqtay Sadiqzadə və başqaları yerinə yetirmişlər. İncə, lirik ovqət, Şərqi poeziyasına xas qarşılıqlı bədii-fəlsəfi məzmun və onun özünəməxsus təzahürü bu tərtibatların ideya əsasında dayanır. Rəssamlarımız müxtəlif detal və ayrıntılar kimi çiğcam, lakonik başlıqlardan, təsvirlərdən, rəmzlərdən istifadə etmişlər. Məsələn, Altay Hacıyev Nəsimi lirikası üçün ay və ulduzlar, süzən ceyran, rəhil təsvirlərindən istifadə edib. Oxşar sözləri Mikayıl Abdullayev kitab tərtibatı barədə də demək olar. Rəssam Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasının bədii tərtibatı üçün yənə də ay və ulduz, rəhil, eləcə də şam və pərvana, şərbəb dolu bədə, yərə aşmış piyalədən şərabın tökülməsi və başqa təsvirlərdən yaradıcılıqla istifadə etmiş, incə qrafik vasitələrlə dərin məzmunlu lirik-poetik ovqət yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Nəsimi nəşrlərinin bədii tərtibatında iştirak etmiş rəssamlardan biri də adını çəkdiyimiz, istedadlı qrafik və rangkar, Xalq rəssamı Altay Hacıyevdir. O, Nəsiminin Mirzəgə Quluzadə tərəfindən tərtib edilmiş, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatının 1962-ci ildə buraxdığı kitabının rəssamı olmuşdur [6]. O zaman gənc olan Altay Hacıyev böyük sənət yollarında püxtələşmə dövrünü yaşayırdı.

Kitabın ilk sahifəsində Altay Hacıyev şairin öz obrazını yaratmışdır. Bu, çox maraqlı bir təsvirdir. Məlum olduğu kimi, Nəsiminin

bugünkü rəsmi təsviri öz başlanğıcını M.Abdullayevin 1973-cü ildə yaratdığı "Nəsiminin portreti"ndən götürür. Demək olar ki, bütün rəsmi sənədlərdə, ədəbiyyat dərsliklərində bu şəkildən istifadə edilir. Bundan əvvəl isə S.Şarifzadənin 40-ci illərdə yaratdığı Nəsimi portretlərindən istifadə olunurdu. Həm də bu iki surət bir-birindən müəyyən qədər fərqlənirdi. Bunlardan daha öncə – 1941-ci ildə Ə.Əzimzadə də Nəsimi surətini yaratmışdı. Lakin bu, portret olmayıb Nəsiminin edam səhnəsini əks etdirən tematik rəsm idi. Həm də buradakı Nəsimi surəti şairin, hətta düşünlülmüş, ümumiləşdirilmiş zahirii obrazına bənzəmir. Adətən, düşünlülmə simalarının mənsub olduğu etnosun, həmçinin öz xarakterinin, amalının, məşğuliyyətinin, daxil olduğu sosial zümranin, dini təriqətin əsas cizgilərini əks etdirir. Məhz buna görə Dədə Qorqud müdrik, Nizami hikmətli, Babək enlikürək, qüvvətli, Koroğlu uzunbiçli, qılınclı, qartal gözlü təsəvvür olunur. Bütün bunlara rəğmən Ə.Əzimzadənin Nəsimisi uzun saqqallı, qoca, zahirii görünüş etibarilə azərbaycanlıdan daha çox Avropa, yaxud rus ruhanisinə bənzəyən halsız bir kişidir. Onunla müqayisədə S.Şarifzadə və M.Abdullayevin yaratdığı Nəsimi surətləri bir-birinə zahirien daha yaxındır.

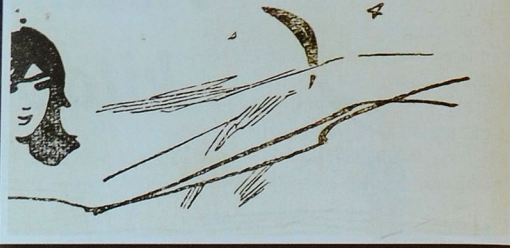
Maraqlıdır ki, Altay Hacıyev Nəsimi lirikasını canlandırarkən ayrı-ayrılıqda iki maraqlı qız surəti də işləmişdir. Bu surətlər kitabın müxtəlif hissələrində, başlıq kimi verilmiş kompozisiyalarda yer alırlar. Uzun saçlı, qara gözlü, qara qaşlı bu qızlar xarakterik Azərbaycan gözəllərini təcəssüm etdirirlər. Nəsimi lirikasının ümumi ahənginə müvafiq olaraq hər iki qız lirik tərzdə əks olunmuşdur. Belə ki, onlardan biri qəmzəli tərzdə barmaqlarını yanağına dayaq vermişdir, digəri isə əlində tutduğu kiçik güzgüyə baxır. Güzgüdə bu örpəklili, teli yanağında burulmuş qızın qaş-gözü görünür.

Kitab qrafikasında Nəsimi irsinə təcəssüm edənər arasın-

Nəsiminin təsviri. Seçilmiş şeirlər kitabından. Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı 1962. Rəssam Altay Sadiqzadə

Nəsiminin seçilmiş şeirlər kitabından. Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı 1962. Rəssam Altay Sadiqzadə

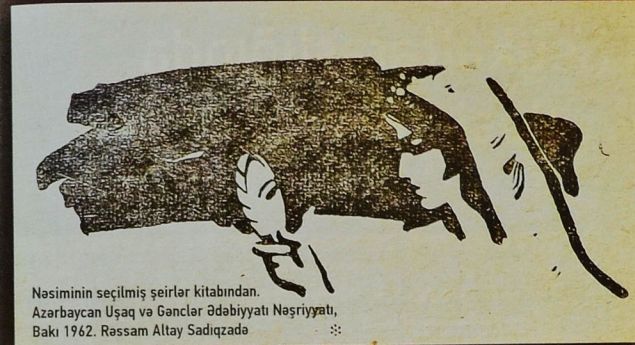

da O.Sadiqzadə, B.Xanəliyev və başqaları da vardır. B.Xanəliyev Nəsiminin 1973-cü ildə nəşr edilmiş "Rübailər" kitabının bədii tərtibatçısıdır [7]. Maraqlıdır ki, kitabın ikinci səhifəsində M.Abdullayevin həmin il yaratdığı Nəsimi portreti yer alır. Lakin kitabın ümumi bədii tərtibatı B.Xanəliyevə məxsusdur. Bu tərtibata kitabın titullu vərəqi, üz qabığı və içərisindəki rəmzi xarakterli başlıqlar aiddir. A.Hacıyevdən fərqli olaraq, B.Xanəliyev bədii tərtibatda insan təsvirlərindən istifadə etməyib, lakin kitabın hər səhifədə əks olunan kiçikölçülü qrafik başlıqlarında günəş, ay, ulduzlar, quş lələyindən hazırlanmış qələm, burma vərəq, ceyran, bəbir, simurq quşu, şam, pərvanə, xəncər, ox-yay və s. təsvir olunur ki, bu da nəşrin poetik məzmununu bədii təsvir vasitələri ilə daha da qüvvətləndirir. Kitabın içi ağ-qara, titullu vərəqi və üz qabığı rəngli işləmişdir. Titullu vərəqinin sarı-qəhvəyi fonunda biri ağ, digəri qara olmaqla iki ceyran, üz qabığında isə bir ceyran təsviri vardır [7].

Nəsimi yaradıcılığı Xalq rəssamı O.Sadiqzadənin kitab qrafikasında yüksək bədii peşəkarlıqla işlənmişdir. Rəssam Nəsiminin 60–70-ci illərdə nəşr edilmiş bir neçə kitabının bədii tərtibatını vermiş, onun əsərlərinə ümumiləşdirilmiş illüstrasiyalar çəkmişdir.

Biz yuxarıda bədii ədəbiyyatla yanaşı, elmi ədəbiyyatı əks etdirən kitabların tərtibatı barədə də danışdıq. Qeyd etdik ki, son illərdə Nəsiminin yaradıcılığına, onun dini, siyasi, ictimai baxışlarına, şeirinin dilinə həsr edilmiş onlarla elmi əsər işıq üzünə görmüşdür. Elmi əsər olduqlarına, həmçinin müasir dövrdə çap edildiklərinə görə bu kitablarda illüstrasiyalar yoxdur. Lakin onların əksəriyyəti müəyyən bədii məzmunla malik rəssamlıq-dizayn tərtibatı ilə seçilir. Eləcə də Nəsimiyə həsr edilmiş bədii kitabların tərtibatı da diqqətdən kənar da qalmır.

Xalq şairi Qabilin "Nəsimi" poeması bu qəbildəndir. Göründüyü kimi, bu kitab elmi əsər deyil, ədəbi əsərdir, eyni zamanda Nəsiminin öz əsəri yox, ona həsr olunmuş poemadır, lakin istənilən halda kitab maraqlı doğuran bədii tərtibat həllinə malikdir. Belə ki, kitabın üz qabığında tanınmış Azərbaycan rəssamı Nəcəfqulu İsmayilovun çəkdiyi "Nəsiminin edamı" əsəri verilmiş, üz qabığındakı sözlər – kitabın (poemanın) və müəllifin adı həmin şəklində fonunda verilmişdir [4]. Tərtibatın kompüter icraçısı Həyat Mahmudova üz qabığını daha da rəngarəng etmək məqsədilə "Qabil" sözünü qırmızı, "Nəsimi" sözünü isə sarı şriflə yığmışdır. "Qabil" sözü əsərdəki səma fonunda olduğundan aydın görünür. "Nəsimi" sözü isə əsərin ortasına, onun tünd rənglərlə işlənmiş hissəsinə düşmüşdür. Əgər o da qırmızı olsa

Nəsiminin seçilmiş şeirlər kitabından. Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı 1962. Rəssam Altay Sadiqzadə

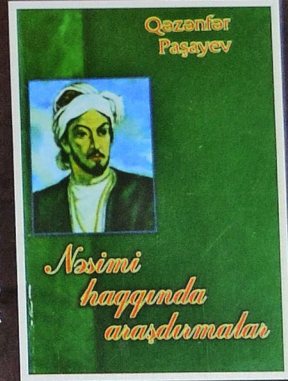
idi, o qədər də yaxşı oxunmazdı. Tərtibatçı Nəsimi sözünü sarı rəngdə verməklə həm sözü fonda ayırmış, onun yaxşı nəzərə çarpmasına nail olmuş, həm də rəng müxtəlifliyi əmələ gətirmişdir. Qüdsiyə Qəmbərovanın "Nəsimi şeirində sözün hikmətləri", Varsavada nəşr edilmiş "Nəsimi rübailəri", Qəzənfər Paşayevin "Nəsimi haqqında araşdırmalar" (Bakı, 2010) [8], Nəsiminin "Şərq divanı" (tərtib edən Qəzənfər Paşayev, dizayner Kamran Məcidov; Bakı, 2018) [9] və bəzi başqa kitabların üz qabığının bədii tərtibatında M.Abdullayevin 1973-cü ildə çəkdiyi Nəsiminin portreti əsas götürülmüşdür. Tərtibat

xüsusiyyətlərindən, formatdan asılı olaraq bəzi kitablarda portret tam, bəzilərində isə (əksər hallarda) yalnız Nəsiminin üzü verilmişdir.

Bəzi elmi nəşrlərin bədii tərtibatında hürufi ideologiyasının vizual kompozisiyalarından istifadə olunur. Məsələn, professor Rəhim Əliyevin "Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü" (2006) kitabının üz qabığında arəb hərflərindən yığılmış kişi siması əks olunub [2]. Nəhayət, elə kitablarda da vardır ki, burada bədii tərtibatda şəkillər olmur, kompozisiya rəng və şriflə tamamlanır.

Bunlardan

F.Qurbansoyun "İmadəddin Nəsimi" (Bakı, 2019; tərtibatçı Rəvana İlhamqızı) [5], Türkan Əsgərovanın "Nəsimi dilinin frazeologiyası" (Bakı, 2015; dizayner Zahid Məmmədov) [3] və başqalarını göstərmək olar. ♦

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, 1992.
2. Əliyev R. Anadilli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi очерkləri. Birinci cild. Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü. Bakı, 2006.
3. Əsgərova T. Nəsimi dilinin frazeologiyası. Bakı, "Elm və Təhsil", 2015.
4. Qabil. Nəsimi (poema). Bakı, "Şirvanəşr", 2002.
5. Qurbansoy F. İmadəddin Nəsimi. Bakı, "Elm", 2019.
6. Nəsimi. Seçilmiş şeirlər. Bakı, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 1962.
7. Nəsimi. Rübailər. Bakı, "Azərəşr", 1973.
8. Paşayev Q. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı, "Qarabağ", 2010.
9. Paşayev Q. Nəsimi. İraq divanı. Bakı, CBS-PP, 2018.

Резюме

В статье освещается воплощение творчества Нəсими в области книжной графики. Отмечается, что начиная с 50–60-х годов прошлого века, стихи азербайджанских поэтов неоднократно издавались, среди них были и сочинения Нəсими. Известные художники, работавшие в области книжной графики, создавали иллюстрации к его книгам, оформляли их. В частности, Народный художник Алтай Гаджиев еще в 60-х годах иллюстрировал сочинения выдающегося поэта, был художником-оформителем его книг. Книги Нəсими, изданные в республике, иллюстрировали также О.Садыгзаде, Б.Ханалиев и некоторые другие художники. Автор подчеркивает, что помимо книг самого поэта, в которых собрано его поэтическое наследие, вызывает интерес и оформление научных трудов, посвященных творчеству поэта. Это, в основном книги, выпущенные в 2000-х годах.

Ключевые слова: Искусство Азербайджана, книжная графика, иллюстрация, Нəсими, Алтай Гаджиев.

Summary

The paper illustrates Nəsimi's creativity in book graphics. It is noted that poems of Azerbaijani poets have been published repeatedly since the 50–60s of the last century, including Nəsimi's works. People's artist Altay Hajiyev made illustrations to the works of the great poet in the 60's and became the artistic designer of his books. Nəsimi's books published in the country also include illustrations by O.Sadigzadeh, B.Khanaliyev and other artists. The author mentions that in addition to his own books, on which the poet's literary heritage is collected, the artistic design of scientific works on his creativity causes interest. These are mainly books released in the 2000s.

Key words: Azerbaijani art, book graphics, illustration, Nəsimi, Altay Hajiyev.